

Den måske afsindige, måske ondsindede Lene Andersdatter

En dårekistesag fra Sjællands stiftsøvrighedsarkiv

Af Benjamin Brandt Christiansen

Denne transskription er ikke af ét dokument, men af syv mindre arkivalier fra Sjællands stiftsøvrighedsarkiv, der alle har én person som fælles omdrejningspunkt. Denne person – en vis Lene Andersdatter, som levede i 1760'ernes Helsingør – har ikke efterladt sig mange spor i den trykte historieskrivning.¹ Imidlertid kan man, igennem myndighedernes håndtering af hende, måske skimte større social-, kirke- og kulturhistoriske sammenhænge. Min hensigt med denne artikel er at indramme de transskriberede tekster fra sagen om Lene og lette tilgangen til dem som kilder.

For at forstå sagens omstændigheder bør visse forhold indledningsvis beskrives. Først og fremmest er det nødvendigt at præsentere et begreb og fænomen som *dårekisten* samt kort at sætte teksterne ind i deres administrationshistoriske kontekst. Hvad var dårekisterne, og hvorfor var administrationen af dem overhovedet en sag for stiftsøvrigheden? Derpå præsenterer jeg de transskriberede

¹ Ét brev angående Lene Andersdatter omtales i John S. Dalsager: *Helsingør almindelige Hospitals Historie, 1541-1941*, Helsingør 1941, s. 104. Sagen om Lene indgår i kildematerialet for min kommende ph.d.-afhandling, der forventes indleveret primo 2025, og har tidligere været behandlet i Benjamin Brandt Christiansen: »'Som en Rasende der var løbet af Daare-Kiisten'. Håndteringen af 'afsindige' i 1700-tallets Danmark«, *TEOL-information* 68, (september 2023), s. 34-37.

teksters placering i arkiverne og giver en kronologisk gennemgang af det forløb, teksterne beskriver. Herefter følger selve de transskriberede kildetekster. Afslutningsvis sætter jeg teksterne i relation til Danske Lovs §6-6-17 og §1-19-7 og argumenterer for, at *utilregnelighed* og *afsindighed* på den ene side og *tilregnelighed* og *ondskab* på den anden kan ses som et gennemgående tema.

Dårekisterne og stiftsøvrighederne

I sig selv kan *dårekisten* som ord vække talrige associationer i dag. Disse associationer har ikke nødvendigvis alverden til fælles med de dårekister, der findes beskrevet i de historiske kilder. Som udgangspunkt betød ordet i 1700-tallets Danmark en enkeltmandscelle med soveplads og latrin. I dårekisterne kunne myndighederne indsætte de personer, der var »af Vanvittighed og Sinds forstyrrelse ... hiemsøgte«, som det lød i et reskript fra 1709.² Sådanne celler var oftest opført i mursten og beklædt med planker indvendigt, men dårekister fuldstændig af træ forekom også. Det er sandsynligt, at formålet med plankebelægningen var at beskytte urolige indsatte mod at pådrage sig dødelige skader.³ Både før og op igennem 1700-tallet eksisterede der tilsvarende rum ved rådhus og tugthuse.⁴ Disse blev i enkelte tilfælde også direkte benævnt dårekister. Det gjorde sig bl.a. gældende for cellen tiltænkt urolige indsatte i Børnehuset på Christianshavn. Der var med

² Kgl. reskript af 29. juli 1709. Rigsarkivet (RA), Danske Kancelli: Sjællandske Tegnelser, 1709-1710, nr. 273, fol. 230r-v.

³ Jeg er dog ikke stødt på det udtrykkelige argument i samtidige kilder.

⁴ Mathias Jochumsen: *Bidrag til belysning af de sindssyges vilkår i ældre tid*, København 1982, s. 43-44; Hugo Matthiessen: »Kiste, Taarn og Kælder. Bidrag til det kommunale Fængselsvæsens Historie i Danmark i Tiden før Enevælden«, *Nordisk Tidsskrift for Strafferet* 4 (1916), s. 202-207.

andre ord ikke vandtætte skotter mellem egentlige dårekister og andre typer kister – altså små rum til indespærring.⁵

Noget skete der dog i takt med reskripter som det førnævnte fra 1709. Fra århundredets begyndelse forsøgte den enevældige stat således at sikre tilstedeværelsen af dårekister ved landets almindelige hospitaler.⁶ Ved almindelige hospitaler forstås de hospitaler, hvortil fattigvæsenet kunne henvise folk fra hele stiftet.⁷ De fandtes i købstæderne og havde for størstedelens vedkommende fundatser som uafhængige såkaldte milde stiftelser helt tilbage til den efterreformatoriske nyordning af fattigforsorgen. I 1700-tallet fungerede de i praksis som offentlige institutioner med visse pligter, hvortil altså nu hørte dårekisterne.⁸

Adskillelsen fra celler til kriminelle er vigtig at holde sig for øje. De hospitalsbaserede dårekister var ikke tænkt som straffeinstrumenter. Målet var midlertidig opbevaring af ustyrlige personer, så de ikke kunne gøre skade.⁹

⁵ Emilie Luther Valentin: »Feelings of imprisonment. Experiences from the prison workhouse at Christianshavn, 1769-1800« (ph.d.-afhandling) Aalborg Universitet 2022, s. 184.

⁶ For en liste over senere reskripter angående dårekisters oprettelse, se Hjalmar Helweg: *Sindssygevæsenets Udvikling i Danmark*, København 1915, s. 57, n. 1.

⁷ I modsætning til mere eksklusive milde stiftelser for middelstanden eller godshospitaler under den derværende godsejers myndighed. Peter Wessel Hansen: *Den skjulte fattigdom. Skam, ære og nedtur i København 1750-1850*, København 2024, s. 154-67; Søren Broberg Knudsen og Rasmus Skovgaard Jakobsen: »De ædles almisser: Ret og pligt på de fynske godshospitaler i første halvdel af 1700-tallet«, *Temp* 23 (2021), s. 24-47.

⁸ Jørgen Mikkelsen: »Poor Relief in Provincial Towns in the Kingdom of Denmark and the Duchy of Schleswig, ca. 1700-1850«, *Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848*, red. Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen, Aarhus 2008, s. 366-369; Helle Linde: *Magistrat og borger. Købstadstyret på Sjælland omkring 1750 med særlig hensyntagen til forholdene i Helsingør, Roskilde, Næstved og Holbæk*, Aarhus 1978, s. 82.

⁹ Jf. førnævnte kgl. reskript af 29. juli 1709 og Danske Lovs §1-19-7, som også udfoldes yderligere herunder.

Løsladelsestidspunktet afhang derfor alene af, om øvrigheden vurderede den indsatte rolig nok – eller eventuelt om dårekistepladsen skulle bruges til et endnu mere ustyrligt menneske. Den løsladte kunne så overgå til at blive almindeligt hospitalslem eller simpelthen få lov at tage hjem igen. Indespærring udelukkede ikke sideløbende forsøg på behandling, men tanken var ikke, at et dårekisteophold i sig selv skulle kurere. Dårekisterne var med andre ord fattigvæsenets beskedne redskab i de desperate situationer, hvor mennesker ikke kunne gøre for, at de var til fare for andre, men ikke desto mindre var det.¹⁰

St. Hans Hospital i København forblev med længder det hospital i kongeriget, der husede flest dårekister.¹¹ Forholdene for de indsatte der er følgelig bedre beskrevne end de tilsvarende ved almindelige hospitaler uden for hovedstaden.¹² De hospitalsbaserede dårekister hørte som nævnt under fattigvæsenet. Ligesom købstædernes hospitaler generelt havde de stiftsøvrigheden, altså stiftets biskop og stiftamtmand, som tilsynsmyndighed. Dårekisteindsættelser kom derfor som udgangspunkt omkring stiftsøvrighederne.¹³

¹⁰ Det foregående bygger på undersøgelser fra mit igangværende ph.d.-projekt.

¹¹ Det præcise antal er noget usikkert, se Barbara Zalewski: »St. Hans Hospital i København 1612-1808«, *Psykiatriens historie i Danmark*, red. Jesper Vaczy Kragh, København 2008, s. 25-26.

¹² En lignende tendens har gjort sig gældende inden for forskningen i tidlig moderne fattigforsorg mere generelt. For en kort og klar forskningsoversigt, se Maria Nørby Pedersen: »Forsorg for de fattige. Fattigforsorg i lyset af en religiøs forståelseshorisont, Danmark 1522-1739« (ph.d.-afhandling) Aarhus Universitet 2022, s. 15-33.

¹³ Mikkelsen 2008, 366-69; Linde 1978, 81-84. Stiftsøvrighederne eksisterer fortsat, men med et anderledes defineret og betydeligt mindre ressortområde end i 1700-tallet.

Kilderne i Sjællands stiftsøvrighedsarkiv

De udvalgte kildetekster stammer alle fra Sjællands stiftsøvrighedsarkiv, der befinder sig på Rigsarkivet og endnu ikke er digitaliseret.¹⁴ Mere specifikt findes de originale arkivalier om Lene Andersdatter i to arkivserier bestående af henholdsvis stiftsøvrighedens kopibøger¹⁵ og de indkomne breve fra magistraten i Helsingør.¹⁶ Stiftsøvrighedens kopibøger er indbundne samlinger af brevafskrifter. Som udgangspunkt er der tale om afskrifter af de breve, stiftsøvrigheden sendte til andre myndigheder og institutioner. Det kunne være breve »opad« i det enevældige statsapparat til Danske Kancelli eller »nedad« til købstadsmagistrater og hospitalsforstandere. Fordi stiftsøvrighederne fungerede som administrativt bindeled mellem centralmagten og de lokale myndigheder, indeholder kopibøgerne mængder af brevafskrifter, der kan bruges som kilder til eksempelvis social- eller kirkehistorie. Arkivserien med Sjællands stiftsøvrigheds kopibøger fra det 18. århundrede har dog adskillige lakuner. To kopibøger, 1735-1738 samt 1741-1742, er bevaret som de tidligste bind.¹⁷ Dernæst er bindene fra 1748-1792 bevaret, hvorefter ingen kopibøger eksisterer fra resten af århundredet. På grund af en tumultarisk overlevering igennem det 19. århundrede er de bevarede binds tilstand desuden ganske varierende.¹⁸

Det var i stiftsøvrighedens kopibøger, at jeg først stødte på Lene Andersdatter – eller Niels Kiærs hustru og siden

¹⁴ I skrivende stund, 20. august 2024.

¹⁵ RA, Sjællands Stiftsøvrighed: Kommunekopibog, 1759-1766.

¹⁶ RA, Sjællands Stiftsøvrighed: Indkomne kommunesager, 1762 Helsingør-1764.

¹⁷ Der findes dog kopibøger for Sjællands bispeembede allerede fra 1728.

¹⁸ Holger Hansen: »Oversigt over Sjællands Bispearkiv og Sjællands Stiftsøvrigheds Arkiv«, *Fortid og Nutid* 5 (1925), s. 51-52.

enke, som myndighederne sædvanligvis benævnte hende. Herfra var det muligt at følge Lenes sag videre til andre arkivserier via de datoer, der optrådte i kopibøgerne. Det gjaldt først og fremmest arkivserierne over stiftsøvrighedens indkomne breve. Modsat de udgående er de indkomne breve fra samme periode ikke afskrevet i kopibøger. Der er dog bevaret en del originale breve. Hertil hører de udtog fra byens politiprotokol, som Helsingørs magistrat sendte til stiftsøvrigheden.¹⁹ Imens kopibøgernes brevafskrifter ofte virker opsummerende og udpræget »administrative«, er protokoludtogene længere og bærer præg af at stamme fra mundtlige forhør. Det er værd at bemærke, at en sag som Lenes blev taget alvorligt. Politiretten indkaldte adskillige vidner personligt og indhentede yderligere skriftlige vidnesbyrd. Jeg har forsøgt at finde supplerende oplysninger om de omtalte personer, som i så fald findes i transskriptionens fodnoter. Hvis jeg har fundet det nødvendigt at kommentere selve teksten, står det i klammer.

Takket være de ovennævnte vidneudsagn fra politiretten kan teksterne også læses som kilder til almindelige helsingoraneres tanker om Lene og hendes opførsel. Som denne type kilder bør deres ophav imidlertid kort diskuteres. Dengang som nu var det at møde for retten ikke en hverdagssituation for de fleste, og den rene tekst fortæller intet om atmosfæren i lokalet, de enkelte personers stemmeføring eller lignende. Samtidig svarede vidnerne på direkte spørgsmål, som skriverne ofte helt eller delvist har

¹⁹ Om politiprotokoller og politiretter i købstæderne, se Pernille Ulla Knudsen: *Lovkyndighed og vederhæftighed. Sjællandske byfogeder 1682-1801*, København 2001, s. 324-336; om politiretternes rolle i etableringen af såkaldt 'god politi', se Jørgen Mührmann-Lund: »'Efter ethvert steds særdeles omstændigheder'. Politi og lokalsamfund under den danske enevælde«, *Temp* 5, nr. 9 (2014), s. 68-92.

forbigået. Deres svar blev altså rammesat af myndighedernes ordvalg og interesse. Den spørgehorisont må underforstås. Endelig er der en mediering i form af skriverens pen. Med disse forbehold for øje kan udtogene ikke desto mindre antyde, hvordan købstadsfolk i 1700-tallets midte begreb »absindighed«.²⁰ Her var ingen taksonomier som i tidens trykte medicinske lærebøger. I stedet får man indtryk af en slags hverdagsdiagnostik med udgangspunkt i uforståelig opførsel og det, et af vidnerne kaldte »Schandaløse Spectacler«.²¹

Lene Andersdatter-sagens kronologi

Om to sådanne »Schandaløse Spectacler«, en episode i henholdsvis maj 1762 og en episode i december 1764, udspiller Lene Andersdatter-sagen sig. Den første episode er beskrevet i detaljer af vidner i et udtog fra Helsingørs politiprotokol, her kildetekst nummer ét. Ifølge de citerede vidner brød Lene 26. maj ud af sit hjem og angreb en ung pige med skældsord og slag. Hun kastede derefter med forskellige genstande, hvilket varede ved, indtil det lykkedes tililende folk at pacificere og overgive hende til Helsingørs byfoged.

Byfogeden satte først Lene i den lokale arrest på rådhuset, men da hun brød ud derfra, kom hun i stedet ved magistratens medvirken i en dårekiste ved Helsingør almindelige hospital.²² Den brød hun dog også ud af, så hun måtte sættes i en ny dårekiste, som det tilsyneladende

²⁰ Mentalitetsforskellene mellem købstadsfolk og myndigheder kan desuden overbetones i en tid, hvor lokale uden juridisk uddannelse fortsat dominerede de lavere retsinstanser.

²¹ RA, Sjællands Stiftsøvrighed: Indkomne kommunesager, 1762 Helsingør-1764, under 6. juli 1762. Se kildetekst nummer ét.

²² Om Helsingør almindelige hospital, se Nynne Helge: »Offentlig og privat forsorg i Helsingør, 1737-1808«, *Helsingør Kommunes Museer* (1986), s. 23-26; Dalsager 1941, om dårekisterne især s. 101-114.

ikke var muligt for hende at undslippe. I udtoget står, hvordan Lene efter eget udsagn brød ud, samt afhøringerne af de håndværksmestre, som efterfølgende reparerede arresten og dårekisten. Da der sjældent er bevaret tegninger af dårekister, udgør udtoget endvidere en interessant kilde til, hvordan de egentlig var konstrueret. Efter som tilsynet med købstædernes hospitaler lå under stiftsøvrighederne, skulle Sjællands stiftsøvrighed acceptere Lenes fortsatte ophold i dårekisten. Ifølge det brev, der her udgør tekst nummer to, godkendte stiftsøvrigheden det indtil videre den 22. august 1762, da de anså Lene for plaget af »Raserie og et forvildet Væsen« og derfor ikke bevidst ondsindet.²³ Fra 23. september 1762 findes endelig et udtog fra Helsingørs rådstueprotokol om Lenes løsladelse fra dårekisten, her tekst nummer tre. Løsladelsen skete ifølge udtoget på foranledning af attester fra hendes mand og den lokale sognepræst Christian Poppe. Udtoget er dermed en kilde til, hvad der konkret skulle til for at blive sat fri fra en dårekiste igen.

Efter mere end to år uden spor i stiftsøvrighedsarkivet dukker Lene Andersdatters navn op på ny i kølvandet på voldsomme begivenheder den 4. og 5. december 1764. Fra denne episode er bevaret et udtog fra politiprotokollen, som her er kildetekst nummer fire. Om den mellem-liggende periode var helt uden uro kan selvsagt ikke siges med sikkerhed. Hvis en pludselig forandring virkelig skete i december 1764, så var årsagen måske, at Niels Kiær fysisk ikke kunne holde sin hustru inden døre længere. Hans begravelse fandt således sted den 12. samme måned.²⁴ Ligesom i 1762 afhørtes en række vidner, men

²³ RA, Sjællands Stiftsøvrighed: Kommunekopibog, 1759-1766, under 22. august 1762.

²⁴ RA, Helsingør Domkirkes Sogn: Enesteministerialbog, Døde 1747-Døde 1795, under 12. december 1764.

denne gang forsøgte magistraten sig ikke med den almindelige arrest. Lene sattes i stedet direkte i en af hospitalets dårekister.

Allerede i februar 1765 kontaktede hospitalsforstanderen Christian Olrik stiftsøvrigheden for at høre, om Lene kunne udtages fra hospitalet. Spørgsmålet fra august 1762 spøjte på ny: Var Lene i virkeligheden bevidst om sine handlinger og dermed simpelthen ond? I et brev, der her er tekst nummer fem, bad stiftsøvrigheden Olrik om yderligere information. Skulle Lene flyttes til et fængsel eller tugthus, krævede det enten juridisk dom eller kongelig resolution. I sidste fald var det bedst, hvis stiftsøvrigheden kunne sende fyldestgørende vidnesbyrd til kancelliet. Olrik sendte kort efter en attest retur, som her er transskriberet som tekst nummer seks. Her gav han flere eksempler på handlinger, der ifølge hans vurdering indikerede ond vilje fra Lenes side. Eksempelvis var Lene indimellem fornuftig at høre på, imens hun andre gange skældte voldsomt ud. Det sidste skete »med størst heftighed, naar der holdes Bøn eller Prædiken i Hospitalet og den Tydske Kirke«, men Olrik ville ikke udtale sig skråsikkert om årsagerne bag.²⁵ Myndighederne valgte på baggrund af attesten at tage Lene ud af hospitalet. I stedet satte man hende i Børnehuset – det store fængsel og tugthus på Christianshavn. Det skete som ventet ved en kongelig resolution, som stiftsøvrigheden straks bekræftede i et brev. Det brev er her den syvende og sidste kildetekst.²⁶

Lenes senere skæbne står hen i det uvisse. I mine undersøgelser har jeg hverken fundet spor af hende i

²⁵ Helsingørs tysksprogede menighed hørte til Skt. Mariæ Kirke, som var umiddelbart sammenhængende med hospitalet i det tidligere kloster. Dansksprogede gudstjenester afholdtes i hospitalskirken i klostrets forhenværende kapitelsal, der samtidig rummede adskillige sygesenge. *Danmarks Kirker II Frederiksborg Amt*, bd. 1, København 1964, s. 290-300 og 511-514.

Børnehuset, hvis arkiver for disse år desværre mestendels er bortkommet, eller andetsteds.²⁷ I arkivbaserede studier er det et vilkår, at potentielt betydningsfulde kilder simpelthen ikke er bevaret. Et sådant fraværende dokument er også den førnævnte attest fra pastor Poppe, der i september 1762 overbeviste Helsingørs magistrat om at sætte Lene fri af dårekisten. Man må nøjes med protokoludtogets ord om denne attests indhold og følgevirkninger.

Kildetekster²⁸

1.

Udtog
af

Helsingørs Politie Protocoll

Tirsdagen den 6te Julii Ao 1762.

Byefogden fremlagde et skriftlig Stevnemaal til Vidners førelse og et *Politie* Forhørs erhvervelse, betreffende Rændelæggeren *Niels Kiærs* hustrue *Leene Anders*-datters *Skan-daløse* Forhold, hvilket Stevnemaal Kaldsmændene *Friederich Kock* og *Hans Ditlef Wick* Endeligen afhiemlede med afften Varsel for de derudi *Mentionerede* Persohner at have forkyndt, saa lydende:

Til at faae nærmere oplysning om den uregierlige og forargelige opførsel, som Rændelægger *Niels Kiærs* hustrue *Leene Anders* Datter udi nogen tiid, saavel udi ord, som gierning, med adskillige andre Lader og Fagter har øvet og udviist; Indstevnes bemelte *Niels Kiærs* hustrue

²⁶ Resolutionen af 19. april 1765 er af pladshensyn ikke taget med i transskriptionen, da dens relevante indhold er dækket af stiftsøvrighedens brev. Den omhandler hovedsageligt løsladelsen af en anden kvinde, hvis tugthusplads Lene kunne overtage. RA, Danske Kancelli: Sjællandske Tegnelser, 1764-1765, sagnr. 200-201, fol. 370r-371r.

²⁷ Om Børnehusets arkiver, se Harald Jørgensen: *Ældre Fængselsarkiver fra København og Møn*, København 1965, s. 1-42.

²⁸ Udover at følge udgivelsens fælles retningslinjer for transskription af kildetekster markeres sideskift her med skråstreg i klammer (»[/]«), og hvis kolon i manuskriptet fungerer som punktum, gengives det her med et punktum.

Leene Andersdatter med Mand, som Forsvar, at møde i Morgen den 6te *hujus* for *Politie* Rættén, for *Documenter* med Vidner Stevnte og ustevnte at anhøre, alt til et *Politie* Forhørs erhvervelse.

Herom at vidne indstevnes under Faldsmaals Straf til samme tiid og Ræt at møde *Procurator Sr Krag*,²⁹ *Didrich Volckman* Slagter,³⁰ *Poul Genodrager*³¹ og *Nicolay Ritzerup* Skoemager.³²

Helsingør

den 5te July 1762.

H. á Møinichen³³

Dereffter fremlagde Byefogden een af Hr. *Capitain Lutken*³⁴ den 26(de) *May* sidstl. given *Attest* om indstevnte *Lene Andersdatters* Forhold, og hvilken *attest* Borger og Skoemager *Nicolay Ritzerup* tillige, samme *dato* har tilstaaet, og er saalydende:

Effter nærværende Pige eller Qvind-Menniskes begiering kand ieg vidne, at da hun i dag Formiddags gik forbi Parykmagerens som bor lige ud for mig, med nogle *Asparis* og *Stikkels* bær at sælge, kom een Kone, som en rasende

²⁹ Sandsynligvis Anders Scheel Krag, død 1768 i Helsingør. H. Hjorth-Nielsen: *Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660-1869, samt et Tillæg indeholdende Oplysninger om en del Prokuratorer uden kongelig Bevilling*, København 1935, s. 386.

³⁰ Sandsynligvis Dieterich Hans Peter Folckman, slagter, der fik borgerskab i Helsingør i 1745. Torben Bill-Jessen: *Borgerskaber i Helsingør 1612-1933*, Helsingør 2005, s. 55.

³¹ Muligvis skriverens fortolkning af Poul Jena, drager, borger i Helsingør siden 1753. Bill-Jessen 2005, s. 95.

³² Muligvis er der tale om skoflikker Nicolay Wilhelm Ritzerot, der blev borger i 1749. Bill-Jessen 2005, s. 202.

³³ Heinrich à Møinichen, født 1710 i Norge, død 1776 i Helsingør. Byfoged i Helsingør fra 1741, rådmand fra 1742. Møinichen blev siden viceborgmester i byen fra 1769. V. Hostrup Schultz: *Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd. Genealogiske Efterretninger*, København 1906, s. 20.

³⁴ Frederik Christopher Lütken, født 1698 i København, død 1784 i Helsingør. Ud over sin karriere som søofficer var Lütken kendt som en flittig deltager i sin samtids debatter om økonomiske og religiøse spørgsmål. P. Grønvold og Th. Topsøe-Jensen: »Frederik C. Lütken«, *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., https://biografiskeleksikon.lex.dk/Frederik_C._L%C3%BCtken (20.08.2024).

[/] Kone, der ud fra, med et lidet barn³⁵ paa Armen, og skiold(te) denne Pige for en Soldaterhoere og en Tyve-qvind: sadte sit barn ned paa Gaden, sprang omkring og fant en Muursteen, slog den, tæt ved Pigen, med største gevalt paa Pigen, saa det var under, at hun ike slog hende ihiel, derpaa fik hun hende ved hovedet, og drogedes i Arme-ne med Pigen, indtil Skoemageren som bor skøns over-for kom imellem og hindrede videre Ulykke. Imid-lertiid sleed denne Koene sig saa omkring endnu, at da hun ike meere kunde faae fat paa Pigen, saa fik hun dog fat paa hendes Kurve, kastede først af den eene alle Stikkelsbærrene paa gaden, og saa Asparriserne af den anden, og saa kastede hun begge Kjurvene, den eene efter den anden, i Hovedet paa Pigen. Pigen har intet usømmelig enten talt eller giort, medens dette Slag varede: Men Koenen i alle Maader forholt sig, som een, der enten var besadt med den Onde, eller som en Rasende der var løbet af Daare-Kiisten.

Helsingør den 26(de) *May*
1762.

F. Lutken

Effter forlangende af denne Piige, maae ieg bekiendte og tilstaae, at saadant er, som melt er *passeret*
Dato den 26(de) *May* 1762.

Nicolay Wilhelm Ritzerup
Skoemager

Og da bemelte Rendeleggers hustrue, effter det som samme *dato* paa Raadstuen med hendis mand *Niels Kiær* blev afhand-let, efter udviisning af vedlagde udtog af Raadstue *Protocollen*, de har været at holde inde af gader og Stræder til *Spectacler* at forekomme, er det aarsag hvorfor hun paa nye blev sadt i bevaring paa Raadstuen, men hvor balstyrig og uregierlig hun i denne sin *Arrest* har vist sig; og efter at hun deraf var udbrudt, hvorledis *arrest* Cammeret var befunden, derom fremlagde Byefogden Een *passeret* Syns Forretning, saa meldende: Da Rendelæggeren *Niels Kiærs* hustrue, som formedelst hendis Raserie og anstødelige Grove opførsel var sadt udi

³⁵ Jeg har ikke fundet oplysninger om andre børn af Lene og Niels end Inger, se note 38.

bevaring i det eene *Arrest* Cammer paa Raadstuen, for [/] at afværge den opstand og forargelige Støyen hun, saavel i ord som Gierning paa Gaderne har øvet, haver afvigte Natt brækket igiennem muuren af samme *arrest* Cammer; Saa ville de 2de Muurmestere *Sr Møller* og *S. Braunberg* forføye dennem til dette *Arrest* Cammer, og der nøye overveie og eftersee paa hvad maade hun er udbrækket, og om der ike skal være teign og formodning, at andre derudi har været hende *assister(ing)*, hvilket de alt herpaa omstændelig haver at anføre. *Helsingør* den 16(de) *Juny* 1762.

H. á Møinichen

Effter Forestaaende *ordre* have vi Tvende underskrevne Muurmestere forføyet os hen til Raadstuen for at besigtige det *arrest* Kammer, som *Niels Kiærs* hustrue var *Arresteret* udi og har om Natten breket sig ud, da have vi befundet, at *Niels Kiærs* Hustrue har først med steene slaget saa lenge paa Døeren og L(o)sen, at det er bleven beskadiget. 2. har hun brækket paa karmen som sad i Brandtmuuren og rent slaget begge Vinduerne med samt Rammerne i smaae stykker. 3. haver hun med steene nedslaget 5 *Taul* i Væggen ud til Forstuen, samme væg var beklædt udvændig med bræder og da *Niels Kiærs* hustrue ike enda kunde ud komme haver hun med alt sin Magt begyndt paa brand Muuren ud til Gaarden under Vinduerne at brække sig ud, og har faaet et hull saa stort under Vindues Karmen at hun kunde krybe igiennem, og da bort gaaet om Natten i Mellem den 15de og 16 *Juny*. Paa bemelte Brandtmuur som er udbræket til gaarden under Vindues Karmen er til syne ud vendig paa Muuren paa eendeel Stæder, at bemelte Muur er brækket fra udvændig af med en Jern Stang eller andet Jern Redskab, som er skedt ved anderes hielp fra udvændig af at hielpe *Niels Kiærs* hustrue ud af *Arresten*. Denne Forretning haver vi saaledis forrettet, som vi Egenhændig underskriver.

Helsingør

den 17(de) *Juny* 1762.

J. Hansen Møller. Johan Andr. Braunbern

Og efter at *Magistraten* tilligemed Byefogden hafde

[/] sedt sig nød til, som i en sterkere forvaring, at lade hende henbringe, som et rasende Menniske i dette Stæds Daare-Kiiste ved *Hospitalet*, saa har hun endog, efter ud viisning af hoslagde seenere Syns Forretning dateret 22 Juny saa lyden-

de:
Paa hvad maade *Niels Kiærs* hustrue afvigte Natt[]er udbrækket af Daare-Kisten i *Hospitalet*, haver de 2de Mænd *Sr. Thim Westphal* Tømmermester, og *Sr. Johan Hansen Møller* Muurmester at eftersee og herpaa anteigne.
Helsingøer den 22de Juny 1762.

H. á Møinichen.

Effter forestaaende *ordre* have vi underteignede 2. haand-verksmestere forføyet os hen i *Hospitalet* for at besigtige Daare-Kiisten, som *Niels Kiærs* hustrue var sadt udi og af har brækket sig ud, da have vi befundet, at *Niels Kiærs* hustrue haver indvendig i gulvet opbrækket Tvende Planker og siden opgravet Jorden saa dybt ner, at hun er kommen til grundsteenene under foedtræet, og der udtaget et par grundsteene, som var kampesteene og krøbet derigiennem under foedtræet og bortgaaet om Natten. Den eene af bemelte Planker som laae indvendig i Gulvet var i den eene Ende opraadnet. Denne Forretning have vi saaledes forrettet, som vi med egen haand under

Skriver.

Helsingøer den 23(de) Juny 1762.

J. Hansen Møller. Thim Westphal

deraf paa nye udbrækket, saa at øvrigheden, for at holde dette uregierlige og rasende Menniske i Tømme, endog paa nye har maattet forsee Daare-Kiisten med sterkere forvaring.

Og som da indstevnte *Leene*

Andersdatter med hendis Mand *Niels Kiær* som forsvar vare tilstæde; saa fant Byefogden anledning at tilspørge hende, hvem hun hafde haft til med hielp at ud bække af Byens *Arrest* Cammer om Natten imellem den 15de og 16de Juny sidstleden? Hvortil *Leene Andersdatter* Svarede: At hvem det var der hafde hiulpet hende ud af *Arresten* vidste hun ike, men der blev hende kastet ind 2 mk. i Penge, og een Mand i en grøn *Damas*-tes Slobrok med een hvid Natthue med grønne baand i som hun ike kiendte, hafde *annimeret* hende at bække ud af

[/] *Arresten*, ligesom hende og var indkastet en Jern Kiile hvoraf hun hafde betient sig til at brække ud med, men der ved ike hafde nogen til hielp.

Viidere blev

hende tilspurgt: hvem hun har haft til hielp at brette ud af Daare-Kiisten? Svarede: at dertil fik hun fem Steene af Brændeviins *Marie*, som var Moster til horen *Dorthe*, ved hvilke Steenes hielp hun hafde brækket sig ud af Daare-Kiisten.

Dereffter blev *leene*

Anders datter tilspurgt: hvem den benevnte *Marie* og *Dorthe* var?

Derom kunde Rættens ike faae nogen

Sammenhengende eller Tydelig Svar, i henseend(e) til alt hvad *Leene Andersdatter* forklarede var vildt og galt; hvorover Byefogden begierede de indstevnte Vidner afhørte; og som af de indstevnte Vidner vare nærværende: *S. Krag*, *Poul* Tydsk Drager³⁶ og *Nicolay Ritzerup* Skoemager, saa blev Eeden af Lov bogen oplæst for de tilstædeværende og dennem betydet og Forklaret, hvorefter byefogden begierede *Nicolay Ritzerup* fremkaldet, for at give sin forklaring om det i alt forholder sig saaledis, som Hr. *Captain Lutkens* givne attest indeholder. Fremstoed derpaa bemelte *Nicolay Ritzerup* og aflagde sin Corporlige Eed efter Loven, og derefter bevidnede: At alt hvad som forhen af ham tillige med Hr. *Captain Lutken* var attesteret, forholt sig Saaledis i Sandhed ligesom Vidnet desuden forklarede: offte at have Seet *Leene Anders Datter* paa Gader og Stræder som et rasende og galt Menniske der stedse øvede *Spectacler* og foraarsagede tilløb, som heele byen desverre er bekient. *Dimissus*.

Dereffter frem-

stoed *Procurator Sr Krag*, som aflagde sin Corporlige Eed og Forklarede: at ligesom han forhen ved *Politie* Forhør har udsagt sit Vidnesmaal om dette qvinde Menniske *Leene Andersdatter Niels Kiærs* hustrue, saa forblev han og ved samme, og kunde ike nægte, at siden den tiid, siden hand boer i Naeboelauget, har erfaret

³⁶ Sandsynligvis førnævnte Poul Jena, se note 31.

hendis uroelighed, hvorudi hun har vist sig som et rasende Menniske, og end og ike har villet lade folk passere paa Gaden i fred, jae end og i hendis huus viist Sig saa rasende, at hun har slaaet Vinduerne ud, forhindret rettens betientere, som har været udsikket af øvrigheden til at skulle holde Styr paa hende og slaaet døeren i Laas for [/] Dem, saa de ved magt samme har maattet opbrække, for at faae hendis Persohn *arresteret* til sidst, som bekienet, men hvem udi dette hendis Raserie er skyldig, uden efter hendis foregivende skulle være hendis Mand, er Vidnet aldeelis ubekienet, saasom hand Vidnet i Embeds *affaire* har andet at tænke paa, end see efter saadan uroelighed, og ikke alle tiider har været tilstæde. *Dimissus*.

Derefter fremstoed *Poul Tydskdrager*, som aflagde sin Corporlige Vidne Eed og forklarede: det han ike eengang men desverre ofte og mange gange har maattet see Ren-delegger *Niels Kiærs* hustrue *Lene Anders* datters Rasenhed og galskab, saavel i hendis eget huus, som paa gader og Stræder, saa at hverken Naboer eller gienboer har kundet haft freed eller Roelighed for hende, men tvertimod har hun foraarsaget adskillige *Schandaløse Spectacler* til forargelse for alle Byens Indvaanere, som saavel Rættens, som heele byens Folk er bekient. *Dimissus* Byefogden, som fornam, at det indstevnte Vidne *Didrich Volckman* ike var tilstæde, ville ike opholde Rættens med nogen opsettelse til hans Vidnesbyrds førelse, siden det med de allereede nu i dag og forhen herved *Politie* Rættens førte Vidner er beviist og Forklaret om indstevnte *Leene Anders* Datters Raserie og *Schandaløse* opførsel, der detsuden den heele bye fuldkommen bekienet, hvorforsom hand hermed sluttete dette *Politie* Forhør. Da *Leene Anders* datter jmidlertid blev henbragt i Daare-Kiisten i forvaring.

in fidem Protocolli

[uklar underskrift – muligvis Gerhard van Deurs]³⁷

³⁷ Gerhard Joachim van Deurs, født 1720, død 1800, var rådmand i Helsingør og byskriver fra 1753. Schultz 1906, s. 56.

2.

Dito [d. 22. august 1762]

Til

Magistraten

i *Helsingør*

Siden vi af de indsendte 2de Forhører erfare, at Rende læggeren *Niels Kiærs* Hustrue *Lene Anders* datters³⁸ Uregierlighed meere ligner Raserie og et forvildet Væsen, end blaat Kaadhed eller Ondskab, saa tvivle vi om, at hun i et Tugt Huus vorder modtagen, holde altsaa for best, at hun til *Publici* Sikkerhed bliver i Daarekisten hensiddende indtil viidere, og faaer hun jmidlertiid nyde Underholdning og Tilsyn af *Hospitalet* saavidt hendes Mand ikke har Evne [/] til hende der med at forsyne.

Vi forblive.

I Hr. Biskop *Harboes*³⁹ Fraværelse

paa Hans, og egne Vegne

H. Scheel.⁴⁰

3.

Udtog

af

Helsingørs Raadstue Protocoll

Torsdagen den 23 Septembr 1762

I anledning een fra Rendeleggeren *Niels*

Kiær under gaars *Datto* til *Magistraten* indkomne

³⁸ I de her transskriberede tekster findes kun få oplysninger om Lene og Niels' livsomstændigheder. Ifølge kirkebøgerne for Helsingør Sct. Olai sogn (i dag Helsingør Domkirkes sogn) blev de gift i 1759. Præsten benævnte da Niels Kiær som »enkemand« og Lene Andersdatter som »pige«. Parret fik det følgende år en datter, Inger, der døde halvandet år gammel. Samme kirkebøger bekræfter desuden, at Niels døde og blev begravet i december 1764. RA, Helsingør Domkirkes Sogn: Enesteministerialbog, Viede 1743-1814, under 3. september 1759; Fødte 1743-1761, under 8. april 1761; Døde 1747-1795, under 12. december 1764.

³⁹ Ludvig Harboe (1709-1783), biskop i Sjællands stift fra 1757 til sin død.

⁴⁰ Holger Skeel (1699-1764), stiftamtmand i Sjællands stift fra 1750 til sin død.

Forestilling angaaende hans i Daare kiisten værende hustrue at hun icke alleene nu for Tiiden var saa syg og svagelig at det var at befrygte hvis hun der forblev uden fornøden Tilsyn og pleie at hun maatte *Crepere* og desuden nu var bragt paa fornuftige Tanker, hvilcket alt ogsaa af Stædets Sognepræst hr *Poppe*⁴¹ som Sandfærdig, skriftlig paa hans Forestilling var *attesteret*, og i hvilcken henseende hand udbad sig at maatte faae bem[el]te hans Kone hiem i sit huus, dels for at see hende nogenleedes til gode paa Legemets vegne, dels og at faae hende med *Sacramentet* be-tient, saa blev i anledning af saadan hans forlangende og Sogne Præstens *attest*, Rendeleggeren *Niels Kier* tilladt at tage meerbemelte sin Hustrue hiem til sig med de vilkaar stedse at holde hende inden sine Døre uden at øve mindste Støy eller *Spectacul* enten imod Naboer, gienboer eller andre Byens Indvaanere, men hvis hand skulde formerke at hun skulde forfalde til sit forige gallskab saaledes at hun icke af ham vilde lade sig sige haver hand det strax og ufortøvet at anmelde paa det hun uden videre omstændigheder igien som et afsindig Menneske til Daarekiisten kand vorde henbragt, skulde hun derimod forøve nogen gallskab, skade eller ondskab forinden [/] hand sligt for *Magistraten* anmelder, maae hand vente at han som hendes Mand derfor skal staae til ansvar, med hvilcke Vilckor og *Conditioner* Rendelegger *Niels Kiær* fandt sig fornøyet, og dertil med egen haands underskrift sig her i *Protocollen* forbandt.

Niels Pedersen N. P. S. K. Kiærs Navn
in fidem *Protocolli*
[uklar underskrift – muligvis Gerhard van Deurs]

⁴¹ Christian Frederik Hartvigsen Poppe, født i Norge 1716, død i Helsingør 1775. Poppe var sognepræst ved Sct. Olai Kirke fra 1748 til sin død. S.V. Wiberg: »420: Sognepræster til St. Olai Kirke«, *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*, bd. I, Odense 1870, s. 586. <https://wiberg-net.dk/420-22-Hels.Olai.htm#ChristianPoppe> (20.08.2024).

4.

Udtog

af

Helsingørs Politie Protocoll

Løverdagen den 15(de) Decbr 1764.

I anledning af at nu afdøde *Niels Kiærs* effterlevende Hustrue *Leene Andersdatter* den 5t(e) *hujus* skal have øvet endeel skammelige og *Scandaleuse* gierninger og opførsel saavel udj Gien- og Naboelauguet, som andre Stæder her i byen, og hvorfore hun samme Dag, som et afsindig Menniske, i anledning de høye herrer *Hospitalets* ober *Directeurs* Naadige Skrivelse af 22 aug. 1762 er bleven indsadtt udi *Hospitalets* Daarekiiste, for videre uleilighed at forekomme; var effterskrevne *Leene Andersdatters* Gien- og Naboer Neml. *Skoemager Dahlman*⁴² og hustrue, *Poul Genou* Drager med hustrue, *Anders Pedersen Dreier*, *Hattemager Astrup*⁴³ med hustrue, *Didrich Volchman* med hustrue, *Peder Hendrichsen Dams* Encke med Sviger-Søn og Datter i dag her for *Extra Politie-Rætt*en indkaldede, for om benævnte *Leene Andersdatters* opførsel at give een sandfærdig Forklaring, hvorhos og *Hospitals* Forstanderen Hr *Olrick*⁴⁴ vare anmodet var anmodet, ved dette Forhør, at være nærværende.

Hvorpaa først fremstoed *Skoemager*

[/] *Dahlman* med hustrue, som af Retten blev formanet at afgive Deres Forkla-

⁴² Muligvis skomager Ole Dahlmann, borger i Helsingør fra 1749. Bill-Jessen 2005, s. 45.

⁴³ Muligvis hattemager Hans Larsen Astrup, borger i Helsingør fra 1755. Bill-Jessen 2005, s. 128.

⁴⁴ Christian Magnus Olrik, født i Norge 1728, død i Helsingør 1793. Olrik var forstander ved Helsingørs almindelige hospital fra 1764 til 1791. Sideløbende med denne stilling varetog han også embeder som viceborgmester og justitsråd i byen. Hans Olrik: *Familien Olik's Slægtbog*, København 1901, s. 35-42.

ring over hvis de ere indkaldede til, som De med en frelst Samvittighed og om fornøden skulde eragtes i Tiiden Endelig vil *Contestere*, da de begge under et forklarede: at d. 5t(e) *hujus* og Dagen forhen, haver De seet og erfahret at benævnte *Leene Andersdatter* haver paa en meget skammelig og forargelig Maade *attaqueret* Folck som er gaaen forbie Hendes huus baade med uanstændige Lader og grove Talemaader, ia krøbet ud igiennem hendes Huuses Vinduer paa gaden, og med een Steen indslaget Jøden *Jacob Wulfs*⁴⁵ Vindues Ruder, og over hvilcken saadan hendes *Scandaleuse* Forhold, er til kommen een Mengde med Mennisker, ind til at *Magistraten* føyede anstalt at hun blev hensadt udi Roelighed i Daarekiisten, og saavidt De kand skønne, kand De ei andet slutte sig til, end at saadan *Leene Andersdatters* opførsel maae være et slags Raserie og Sinds uroelighed. Igien fremstoed *Didrich Volchmans* og hustrue, som effter foregaaende advarsel om Sandheds udsigende [/] forklarede begge tillige Eenstemmig med *Ole Dahlman* og hustrue, med Tillæg, at De haffte erfaret, at hun nogle gange med Steene haffte slaget til Jøden *Jacob Wulfs* vinduer, saa at 3 á 4 Vinduer derved i hans huus blev *Spoleret*. atter fremstoed *Poul Genou*, som forklarede Eenstemmig med *Ole Dahlman* og hustrue, undtagen at hand icke havte seet hende slaae Jøden *Jacob Wulfs* Vinduer ind. Igien fremstoed *Peder Hendrichsen Dams* Enckes Sviger Søn med Hustrue, som for-

⁴⁵ Jacob Wulff, »jøde og bomuldsspinder« fik borgerskab i Helsingør i 1761. Bill Jessen, s. 239. Det følgende år åbnede Wulff butik i byen i samarbejde med en anden jødisk købmænd. Laurits Pedersen: *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857*, bd. II, København 1929, s. 364.

klarede Eenstemmig med *Didrich volchman*
og hustrues udsigende, med yderligere
berætning, at De haffte seet *Leene Andersdatter*
at vilde <have> slaget *Bent Olsen* med en *Boutellie*
i Hovedet, da Hand gick hende forbie i gaden.
End videre fremstoed *Anders Pedersen*
Dreier som forklarede eenstemmig med
Didrich volchman og hustrue.
Hr Forstander Olri(ck) som var tilstæde,
tilkiendegav Retten, at fra den tiid hun
Leene Andersdatter nu sidste gang d. 5t(e) *hujus*, var
bleven indsadt i *Hospitalets* Daare Kiiste, haver hun
der brugt megen Støyen og allarm, saa hand icke
kand ansee hende anderleedes end et afsindig Men-
niske, dog haver hun i Dag viist sig lidet roeligere
end forhen, hvorhos hun har udladt sig med ofte og
mange gange, at vilde reise til *Schaane* som Hendes
Fædrene Land, og icke meere indfinde sig her i Byen.
Utsupra
In fidem Protocolli
[uklar underskrift – muligvis Gerhard van Deurs]

5.

d. 22 *Febr* [1765]
Til de *Residerende*
Directeurer
i *Helsingørs*
Hospital
Førend vi noget angaaende Rende-
legger *Kiærs* Enke, der sidder i *Hospitalets*
Daare-Kiste, kand *resolve*, maae Vi
anmode om nøyere Effterretning, hvor-
udi hendes slette adfærd skal bestaae, og
ved hvilket foretagende hun har viist
Arrighed og Ondskab; thi derom melde
saavel de gode herrer i Skrivelse af 16de
hujus som Forstanderen i sin af 15 *ejusdem*
icke et Ord, da dette nødvendig for i Veye(n)
maaе viides, siden ingen antages i
Tugthuuset uden effter foregaaende lovlig
Rettergang og Dom, eller effter Kongl. aller-

naadigste *Resolution*. Vi forbl.
*E.C. v Knu(ht)*⁴⁶ *L. Harboe*

6.

Velædle, Velbyrdige og Velærværdige

Velædle og Velviise

Hrr Residerende Directeurer!

I Anledning af de Høystærede Herrers *Communication* af de Høye Herrer Ober Directeursers Skrivelse angaaende den i Hospitalets Daarekiste siddende Rendelægger *Kiærs* Enke, har jeg den Ære, til Oplysning om hendes slette Opførsel, at melde følgende. Naar en eller anden giver sig i Samtale med hende, taler hun fornuftig, men naar de ere gaaet bort, skielder hun undertiden de samme, undertiden andre ud, hvilke Skieldsord hun fremfører i god Sammenhæng, og tillige undertiden anfører en eller anden Tildragelse i Personernes Liv, hvilken hun geberder med saadanne spidsfindige Betragtninger, der røbe en stor Ondskab. Hendes Skieldsord fremfører hun med størst Heftighed, naar der holdes Bøn eller Prædiken i Hospitalet og den Tydske Kirke; men om hendes hensigt dermed er, at forstyrre Præsterne i deres Forretninger og Meenighederne i deres Andagt, kan jeg ikke sige; Saa meget er vist, at hendes Skielden, formedelst hendes meget gien-
 [/] nemtrængende Røst, har den Virkning. Mod Opvartersken udøver hun sin Ondskab ved at fordærve og slaae i tu de Kar, hvori Maden tilbringes hende, og ved at kræve meere Mad, end hun virkelig fortærer, hvilket den hos hende Fundne Forraad viiser, ikke at tale om hendes Skieldord, som hun beegner hende med. Jeg har den Ære med den største Høragtelse at være

Velædle og Velærværdige

Velædle og Velviise

⁴⁶ Eggert Christopher von Knuth (1722-1776), stiftamtmand i Sjællands stift fra 1764 til sin død.

Hrr Residerende Directeurer
Deres
ærbødige Tiener
C.M. Olrik
Helsingør
d. 12 Mart. 1765.

7.

d. 11 May [1765]
Til *Helsingørs*
Hospitals Resi-
derende Direc-
teurer

Ifølge Kongl. allernaad. *Resolution* af
19 april sidstafvigte er det bevilget, at Rende
Legger *Niels Kiærs* Enke af *Helsingørs Hospi-*
tal kan i Børnehuuset paa *Christianshavn*,
naar forlanges, til arbeide vorde indsat,
hvorfore vi herved saadant skulde tilkiende-
give, at hun til bem[el]te stæd kan blive
indført, da der er giort Anstalter til
hendes imodtagelse. Vi forbl.
E.C. v Knu(ht) L. Harboe

For afsindig til tugthuset eller for ond til hospitalet?

De foregående kildetekster beskriver naturligvis først og fremmest den konkrete håndtering af ét menneske. Samtidig kan de dog også afspejle større temaer. Et eksempel på dette er temaet om forskellen på *afsindighed* og *ondskab* – en modstilling, der er så gennemgående i teksterne, at den kan anvendes som prisme på hele sagen. De to hænger som begrebspar sammen med et juridisk begrebspar, nemlig det man i senere retsvidenskab har benævnt *utilregnelighed* og *tilregnelighed*. Afslutningsvis kan det derfor give god mening at inddrage den gældende lovgivning på Lene Andersdatters tid.

I forhold til Lene var det fra begyndelsen væsentligt for myndighederne, om hun kunne straffes for sine handlinger eller ej. Det var tydeligvis ikke så ligetil at afgøre. I 1762 nåede stiftsøvrigheden frem til, at hendes »Uregierlighed meere ligner Raserie og et forvildet Væsen, end blaad Kaadhed eller Ondskab«, og at hun derfor hørte til i en dårekiste.⁴⁷ Her var brugen af »Raserie« og »forvildet« sandsynligvis juridiske referencer. De to sektioner i Danske Lov fra 1683, der kunne finde anvendelse i en sag som Lenes, var henholdsvis §6-6-17 og §1-19-7. §6-6-17 foreskrev: »Skeer Drab af nogen i Vildelse og Raserj, da bør hand ej paa Livet at straffis, men af sin Formue, som hand haver, eller kand derefter bekomme, give til den Dødis Arvinger fuld Mandebod trende atten Lod Sølv«. ⁴⁸ I forlængelse heraf anordnede §1-19-7, at »rasende« personer kunne indsættes i forvaring af øvrigheden, eksempelvis i en dårekiste: »Findis nogen rasende, eller galind, da maa,

⁴⁷ RA, Sjællands Stiftsøvrighed: Kommunekopibog, 1759-1766, under. 22. august 1762. Se kildetekst nummer to.

hvem der vil, hannem binde, og føre hannem til Tinge, og tilbyde hans Frænder hannem, og de ere pligtige at forvare hannem, saa fremt de have Middel dertil; Hvis ikke, da bør Øvrigheden at sette hannem i Forvaring«. ⁴⁹

For få en idé om, hvor vidtgående dette kunne fortolkes, kan man kaste et blik på en lignende sag fra Kalundborg i 1737, som endte med en midlertidig indsættelse i dårekisten. Her noteredes det slet og ret ved §6-6-17-ken-delsen, at ingen af de begåede forbrydelser, i dette tilfælde trusler og vold mod en embedsmand, kunne »komme endten hands Geistlige, eller Verdslige Øfrighed, publicum, eller anden, til nogen slags prejudice«. Alle gerningsmandens ord og handlinger skulle »være som u-talt, og u-giort, dødt og magtesløs, alle optænklige maader«. ⁵⁰ Selv set i lyset af forholdene i dårekisterne var det en betydningsfuld undtagelse i et system, hvor straffene i øvrigt var særdeles hårde. Følgelig krævede §6-6-17-afgørelser klar og utvetydig utilregnelighed. »Vildelse og Raserj« betød på Lene Andersdatters tid som udgangspunkt at være til fare for andre og den offentlige orden og samtidig åbenlyst ude af stand til at forstå sine egne handlinger. ⁵¹

⁴⁸ Danske Lov, §6-6-17. Danske Lov findes i adskillige trykte og digitale udgaver, se f.eks. V.A. Secher: *Kong Christian den Femtis Danske Lov*, 2. udg., København 1911, s. 895. Selv om §6-6-17 kun omtaler drab direkte, fandt den i løbet af 1700-tallet bredere anvendelse som utilregnelighedsparagraf i andre typer straffesager. Knud Waaben: *Retspsykiatri og strafferet i historiens lys*, København 1997, s. 22.

⁴⁹ Danske Lov, §1-19-7. Secher 1911, s. 134.

⁵⁰ RA, Kalundborg Byfoged: Justitsprotokol, 1729-1756, under 18. november 1737.

⁵¹ Definitionen i Danske Lov var restriktiv og trak på udbredte tidligmoderne forestillinger om især »furor« og »mania«. Se f.eks. Riikka Miettinen: *Suicide, Law, and Community in Early Modern Sweden*, Cham 2019, s. 205-209; R.A. Houston: *Madness and Society in Eighteenth-Century Scotland*, Oxford 2000, s. 164-167; H.C. Erik Midelfort: *A History of Madness in Sixteenth-Century Germany*, Stanford 1999, s. 187.

Vurderede myndighederne, at Lene var utilregnelig og straffri, kunne hun forblive i hospitalets dårekiste. Dårekisten var som nævnt ikke tænkt som en decideret straf. Som hospitalsforstanderens vidnesbyrd i tekst nummer seks lader ane var Lene måske heller ikke helt isoleret fra de andre patienter i praksis. I modsat fald kunne hun stilles til ansvar og straffes for sine intentionelle handlinger. Sidstnævnte blev udfaldet i 1765, men processen i de forudgående år var knudret. At det ikke var ligetil at afgøre denne type sager ud fra den gældende lovgivning, antydes af en kongelig forordning to år senere, der var rettet mod melankolske »selvmordsmordere«. Ud fra et argument om, at denne type mordere netop ønskede at dø, skulle de herefter ikke henrettes, men idømmes livsvarigt strafarbejde, brændemærkning og piskning. Medfølelse med drabsforbrydere var altså ikke den drivende kraft bag forordningen. Ikke desto mindre lagde den op til at udforske forbrydernes mentale tilstand i højere grad. 1767-forordningen er således blevet set som et eksempel på en længere udvikling i især Højesterets praksis, hvor afvigende mentale stadier imellem »Vildelse og Raserj« og fuld tilregnelighed i højere grad blev inddraget i domfældelser.⁵²

Lene Andersdatter var ikke morder, og myndighederne beskrev hende ikke noget sted i kilderne som melankolsk. Samtidig nåede hendes sag aldrig de højere retsinstanser. Alligevel var både politiretten og stiftsøvrigheden optaget af at afdække hendes sindstilstand med så stor sikkerhed

⁵² Tine Ravnsted-Larsen Reeh og Ralf Peter Hemmingsen: »Melancholy Diagnostics. On Pietist Introspection and Forensic Psychiatry in Statu Nascendi«, *Religious Enlightenment in the Eighteenth-Century Nordic Countries: Reason and Orthodoxy*, red. Johannes Ljungberg og Erik Sidenvall, Manchester 2023, s. 278-280. Reeh og Hemmingsen foreslår en kobling til udbredelsen af et mere detaljeret sprog for indre tilstande og mentale prøvelser i de foregående årtiers pietistiske strømninger.

som mulig. Udsagn fra vidner, præster og Lene selv bidrog til denne afdækning. Sagen anskueliggør derfor også, hvorfor det ville være en misforståelse at tro, at myndighederne var uden interesse i mentale tilstande inden den moderne retspsykiatri opstod. Det var ikke irrelevant, om der lå ond vilje bag skadelige handlinger. I sager som Lenes var myndighedernes interesse i sidste instans rettet imod spørgsmålet om straf eller ej, men i deres forsøg på at besvare dette spørgsmål kom de vidt omkring. Ud over at være kilder til den praktiske håndtering af et konkret »rasende« menneske, kan teksterne med andre ord åbne for overvejelser om begrebsliggørelsen af afsindighed og juridisk såvel som moralsk skyldighed i tiden før medicinsk psykiatri.

Summary

These transcribed sources concern Lene Andersdatter, a woman living in the Danish town of Helsingør during the 1760s. The original seven documents behind the transcription are all from the archives of the diocesan authority (stiftsøvrighed), i.e. the bishop and the diocesan governor. They consist of letters from diocesan authority copybooks and extracts from local police court protocols. As a whole, the sources describe Lene Andersdatter's confrontations with neighbours and authorities, and their subsequent responses to these confrontations. After a violent episode in 1762, the town magistrate placed Lene in a hospital confinement cell. Owing to a positive attestation from her pastor, she was quickly released and apparently had no interaction with the authorities for two years. In 1764, however, Lene acted violently again and was once more confined at the hospital. Finding her behaviour there unacceptable, the authorities obtained a royal resolution

and transferred Lene to a workhouse. In the article around the transcription, the sources are contextualized in terms of institutions and relevant legal sections of the Danish Code of 1683, and it is argued that separating unpunishable insanity from punishable malice was a central theme throughout Lene's case.